

CHALLENGES OF ARBITRATION IN REFORMING CIVIL AND ECONOMIC PROCEDURAL PROCESSES

Senior teacher **Abdumurad Abdusaidovich Hakberdiev**

Doctor of Philosophy (PhD) in Law

Tashkent State Law University

Annotation: This article analyzes the activities of arbitration courts, analyzes the current state of arbitration courts in Uzbekistan and their relevance. The problematic aspects of the arbitration court in the reform of civil and economic procedural law are considered.

Key words: Arbitration court, civil and economic court, decision.

ФУҚАРОЛИК ВА ИҚТИСОДИЙ ПРОЦЕССУАЛ ЖАРАЁНИНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШДА ҲАКАМЛИК МУҲОКАМАСИНИНГ МУАММОЛИ ЖИҲАТЛАРИ

юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD),

катта ўқитувчи **Абдумурад Абдусайдович Хакбердиев**

Тошкент давлат юридик университети

Аннотация: Мазкур мақолада ҳакамлик судлари фаолиятига тўхталиб, бугунги кунда Ўзбекистонда ҳакамлик судларининг аҳволи ва уларнинг долзарблиги таҳлил қилинган. Фуқаролик ва Иқтисодий процессуал жараёнини ислоҳ қилишда ҳакамлик муҳокамасининг муаммоли жиҳатлари кўриб чиқилган.

Аннотация: В данной статье рассматривается деятельность третейских судов, анализируется текущее состояние третейских судов в Узбекистане и их актуальность. Рассмотрены проблемные аспекты третейский суд в реформировании гражданского и экономических процессуального права.

Калит сўзлар: ҳакамлик суди, фуқаролик ва иқтисодий суд, ҳал қилув қарори.

Ключевые слова: третейский суд, гражданский и экономический суд, решение.

Бир неча йиллардан бери процессуал олимлар ягона фуқаролик процессуал кодексини мукамаллигига эришиш мақсадида янги таклифларни қабул қилиш мақсадга мувофиқлиги масаласини фаол муҳокама қилмоқдалар. Тадбиркорлик ва бошқа иқтисодий фаолият ҳамда фуқаролик муомаласи соҳасидаги фуқаролик, оилавий, меҳнат, уй-жой, ер, экологик ва бошқа ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган фуқаролик ва иқтисодий ишлари бўйича умумий юрисдикция судлари ҳамда ҳакамлик судлари томонидан фуқаролик ва иқтисодий ишларни юритиш тартибини белгилайди, деб тахмин қилинади.

Шу билан бирга, қайд этиш ўтиш жоизки, Фуқаролик ва иқтисодий процессуал кодексларида “Ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини қабул қилиш ва ҳакамлик судларининг ҳал қилув қарорларини мажбурий ижро этиш тўғрисидаги ижро варақасини бериш тўғрисидаги ишлар бўйича иш юритиш” боби мавжуд.[1] Ҳакамлик судлари соҳасидаги қонунчиликдаги ўзгаришларни ҳисобга олган ҳолда ушбу янгиликларнинг ижобий ва салбий томонларини кўриб чиқамиз. Ушбу институтнинг пайдо бўлиши кўп ҳолларда кўриб чиқилаётган ишларнинг тақдирини олдиндан белгилаб берди. Демак, ҳакамлик судлари институти пайдо бўлган кундан бошлаб жамиятдаги низоларни ҳал этиш шаклларида бири сифатида қаралиб келинмоқда. Қисқа вақт ичида ҳакамлик муҳокамаси фуқаролик ва иқтисодий низоларини ҳал қилишнинг энг машҳур ва самарали муқобил

усулларидан бирига айланди. Мамлакатимизда кўриб чиқиладиган муассасанинг асосий муаммоси суд жараёнининг ҳуқуқий табиати масаласидаги ноаниқликдир.

Шундай қилиб, Э.А.Суханов фикрига кўра, ҳакамлик суди, умумий юрисдикция давлат судлари сингари, фуқаролик ва иқтисодий ҳуқуқларини суд томонидан ҳимоя қилувчи орган ҳисобланади.[2] Аммо амалдаги қонунчилик бунинг аксини кўрсатиб, барча ҳакамлик судларини нодавлат суд органларига таснифлайди.

Ҳакамлик судлари фаолиятини давлат судлари билан боғлайдиган олимларнинг фикри нотўғри кўринади. Шу билан бирга, Фуқаролик ва Иқтисодий процессуал кодексларида давлат судлари, яъни умумий юрисдикция судлари ва ҳакамлик судлари томонидан ҳакамлик судларига нисбатан ёрдам ва назорат функциялари билан боғлиқ ишларни тартибга солувчи бўлимларни ўз ичига олади. Ушбу факт шуни айтишга имкон берадики, қонун чиқарувчи ҳакамлик судларини давлат судларидан ажратиб, уларни амалдаги давлат судлари томонидан эътиборсиз қолдирмаган.

Беътароф ҳакамлик назарияси тарафдорларининг фикрига кўра, бу шартнома ва процессуал элементлардан озод бўлган махсус тизимдан бошқа нарса эмас.

Кўриб чиқиладиган ҳуқуқий муносабатларда суд амалиёти муҳим рол ўйнайди. Шундай қилиб, 2012 йил 15 июндаги №238-сонли Ўзбекистон Республикаси Олий ҳўжалик суди пленумининг иқтисодий судлар томонидан ҳакамлик муҳокамаси билан боғлиқ ишларни кўришда қонун ҳужжатларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисидаги қароридан ҳакамлик муҳокамасининг ҳуқуқий табиати бўйича ўз позициясини билдирди ва ҳакамлик судлари ва давлат судлари ўртасидаги муносабатлардаги кўплаб ноаниқликларга оидлик киритди.[3] Қарорда, шунингдек, илгари тузилган шартнома асосида ҳакамлик судига мурожаат қилиш битим тарафларининг мутлақ ваколати эканлиги қайд этилган. Шартнома муносабатларига кирган тарафларнинг хоҳиш-иродасига кўра, томонларнинг ўзлари низо қайси суд томонидан кўриб чиқилишини танлаш ҳуқуқига эга. Ҳакамлик судига мурожаат қилиш, қоида тариқасида, ушбу низо умумий юрисдикция судларида ёки ҳакамлик судларида кўриб чиқишни истисно қилади, аммо ҳакамлик битими томонларидан бири томонидан бажарилмаган тақдирда давлат судига мурожаат қилиш ҳуқуқи тикланади.

Кўриб чиқиладиган таълимотларнинг амалий аҳамияти ҳакамлик судининг моҳиятини тушуниш, алоҳида институтларнинг ўрнини аниқлаш, қонунчиликни такомиллаштиришнинг асосий тенденцияларини аниқлаш учун муҳимдир. Ҳакамлик судига қўйиладиган талаблар доимо камтар бўлиб келган, бу эса унинг мавжудлигига олиб келди. “Чўнтак” судлари ва бу, ўз навбатида, томонларни адолатли ва объектив суд қилиш ҳуқуқидан маҳрум қилди. Бизнинг фикримизча, ҳакамлик судларини шакллантиришга бундай бепарволик билан ёндашиш холис, мустақил ва одил судлов ўтказиш ўрнига, “чўнтак” ҳакамлик судларини хоҳлаган ва уддасидан чиқа олган ҳар бир киши яратишига олиб келди. Бундан ташқари, ушбу судлар ҳатто ўз юридик манзилига эга бўлмаган шунингдек, раис, котиб ва судья кўпинча ҳуқуқий таълимга эга бўлмаган бир ходим бўлиб, унга маълум бир тараф фойдасига “объектив” қарорлар қабул қилишга ёрдам берди.[4]

Мисол учун, хорижий давлатларда кўпгина банклар бундай ҳакамлик судларини яратишни, мижоз учун оғир шартлар ва жуда юқори фоиз ставкалари билан олдиндан кредит шартномасини тузишни жуда яхши кўришган. Банк шартномасида низоининг юрисдикциясини белгилайди “чўнтак” ҳакамлик суди, унинг қарори мажбурий ва шикоят қилиниши мумкин эмас.[5] Шундай қилиб, Россия қонунчилигининг ўзига хос хусусиятларидан фойдаланган ҳолда, Европа давлатларида банклар ва бошқа тадбиркорлик тузилмалари ҳакамлик судини ҳар қандай низоини ўз фойдасига ҳал қилиш воситасига айлантирдилар.

Эътибор беринг, “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги қонун доимий фаолият юритувчи ҳакамлик судларини ташкил этиш учун одатий ҳакамлик муҳокамаси соҳасидаги янги концептуал асосни, шунингдек, ҳакамлик келишувини, ҳакамлик муҳокамасини жорий қилиш тартибини, шунингдек, суд жараёнини янада чуқурроқ ва батафсил ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Кўриб чиқиладиган қонунда доимий фаолият юритувчи ҳакамлик судлари фақат ҳакамлик институти функцияларини бажариш ҳуқуқига эга бўлган нодавлат нотижорат тузилиши мумкинлиги ҳақидаги инқилобий қоида пайдо бўлди. Ҳакамлик суди ташкил қилиниши ва унинг фаолиятида низоларнинг пайдо бўлиш мумкинлиги истисно қилинмайди. Мазкур Қонуннинг 5-8 моддаларига мувофиқ ҳакамлик судларини ҳисобга қўйишда пайдо бўлиши мумкин бўлган бир қатор манфаатлар

тўқнашувига эътибор қаратилди, чунки ҳакамлик судлари “ҳисоб рўйхати”ни аниқлаш бўйича Қонуннинг 8-моддаси 1-қисми таърифи ҳаддан зиёд муваффақиятсиз ва адлия органларида ҳакамлик судларини нодавлат нотижорат ташкилотларни рўйхатга олиш сингари ҳақиқий рўйхатга олишни бошлашга бўлган хоҳишларини уйғотиши мумкин. Бу ҳолда ҳакамлик судлари ўз мақомидаги асосий нарса - мустақилликни йўқотади, чунки рўйхатга олишда рўйхатга олувчи органнинг тегишли назорати ҳам кўзда тутилади.

Шунингдек, ҳакамлик судлари фаолиятини амалга оширишда ҳакамлик судини ташкил этган юридик шахслар раҳбарияти ва ҳакамлик судлари ўртасида низолар кўп бўлади.

Биринчидан, бу юридик шахс ёки ҳакамлик суди ҳисобига ҳакамлик йиғимлари кўринишида келиб тушган пул маблағларини тақсимлаш борасидаги низолар ва иккинчидан, юридик шахс раҳбариятининг ҳакамлик суди фаолиятини назорат қилиш ва ҳакамлик суди ҳал қилув қарорини мазмунига таъсир ўтказиш уринишлари истисно қилинмайди.

Ҳакамлик судлари мулки, унга солиқ солиш юзасидан низолар, фуқаролик-ҳуқуқий ва маъмурий ҳуқуқий мазмундаги бошқа низолар бўлиши мумкин.

Шунга қарамай, шуни ҳисобга олиш лозимки, ҳакамлик суди юридик шахс ҳисобланмайди ва шунинг учун барча маъмурий ва фуқаролик-ҳуқуқий низолар Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ тегишли органларда ва ҳакамлик суди манфаатларини намоён қиладиган ҳакамлик судини ташкил қилган юридик шахс иштирокида ваколатли судлар томонидан кўриб чиқилади.

Муваққат ҳакамлик судлари манфаатларини бундай низоларда муайян иш бўйича жисмоний шахслар, муваққат ҳакамлик судьялари ҳимоя қилади.

Шу муносабат билан шуни таъкидлаш керакки, ҳужжатларни расмийлаштириш билан боғлиқ бир қатор техник муаммолар мавжуд, аммо бир нечта ноаниқ иборалар ҳам бор, масалан, ҳакамлик суди ташкил этилиши режалаштирилган нодавлат нотижорат ташкилоти яхши обўрга эга бўлиши ва ваколатли органи бўлиши керак. Бироқ “обрў” сўзи жуда кенг ҳисобланади. Кимдир учун 10 йиллик иш обрў эмас, аксинча кимдир учун очилганидан кейин 2 кун ўтиши ҳам муҳим бўлиши мумкин.[6] Ушбу қиймат мулоҳазаси хавотирли, шунинг учун биз субъектив баҳолаш ёндашувидан қочиш учун ушбу қонундан аниқлаштиришни таклиф қиламиз.

Қонун доимий фаолият кўрсатувчи ҳакамлик суди ва муваққат ҳакамлик суди ўртасидаги фарқларни таъкидлайди ва шу билан иккинчисига баъзи чекловлар киритади:

муваққат ҳакамлик судлари корпоратив низоларни кўриб чиқиш ҳуқуқига эга эмас;

муваққат ҳакамлик судлари далилларни олишда ёрдам бериш учун давлат судларига мурожаат қилиш ҳуқуқига эга эмас;

муваққат ҳакамлик суди тарафлари давлат судидан ёрдам сўрашга ҳақли эмас;

қарор қабул қилиш тўғрисидаги келишув махсус ишда иштирок этувчи шахсларнинг эмас, балки муваққат ҳакамлик судининг ваколатидир.

Агар ҳакамлик судининг қарори томонлардан бирига мос келмаса, томонлар давлат судига шикоят қилиш ҳуқуқини сақлаб қоладилар.

Ушбу қонун ҳакамлик муҳокамаси институтига давлат судлари ва бошқа органлар томонидан тақдим этилган давлат томонидан алоҳида таъсир кўрсатади. Бундай таъсирнинг асоси қонуннинг ҳакамлик муҳокамаси хусусиятига мувофиқлиги ҳисобланади. Қонун ҳужжатларига мувофиқ, тижорат ташкилотлари ҳузурида ҳакамлик судлари ташкил этиш тақиқланади. Бироқ, бу қоида фақат доимий муассасалар учун амал қилади, улар амалда жуда кўп тортишувларга сабаб бўлиши мумкин.

Бу қоида бизни процессуал қонунчиликдаги мавжуд қоидаларга бошқача қарашга мажбур қилади. Аслида, ҳакамлик судларини яратишни чеклаш орқали қонун чиқарувчи ҳакамлик ишини юритиш институтининг моҳиятига зид келади ва унинг ривожланишига ҳисса қўшмайди.

Бизнинг фикримизча, ҳакамлик судларини фақат нодавлат нотижорат ташкилотлари билан ташкил этиш ушбу судларга мурожаатлар сонини камайтириши мумкин, бу эса ўз навбатида ушбу ҳуқуқий институтнинг долзарблигига таъсир қилади. Ҳакамлик муҳокамаси институти диспозитив асосда қурилган, ташкилий-ҳуқуқий шаклдаги чекловлар эса унинг ҳуқуқий табиатига зиддир.

Бизнингча, ҳакамлик судьяларининг мақоми тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ўзгартириш зарур. Бугунги кунда ҳакамлик судлари етарли даражада ҳимояга эга эмас, масалан, ҳакамлик судлари ваколатли судлари каби тегишли қонуний ҳимояга эга эмаслар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, ҳакамлик судьяларига нисбатан таъсир кўрсатган шахсларни яъни ҳакамлик судлари ва ваколатли судлари судьяларига нисбатан қотиллик, соғлиққа зарар етказиш, мол-мулкни йўқ қилиш ёки шикастлаш таҳдиди учун ҳозирги вақтда белгиланган жавобгарликка тортишни таклиф қиламиз. Эслатиб ўтамиз, ҳал қилув қарори, ажрим ёки қарор чиқарилишига эришиш мақсадида судьяга турли шаклда қонунга хилоф равишда таъсир ўтказиш ҳаракатлари (ЎзР ЖК 236-моддаси) уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёки уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Ушбу жиноий қонунчиликнинг судларга тазйикдан ҳимоя қилиш муддатини узайтириш уларни низонинг виждонсиз томонлари томонидан нотўғри хатти-ҳаракатлардан ҳимоя қилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик ва Иқтисодий процессуал кодексларига низоларни судгача ҳал қилиш тартибини назарда тутувчи қуйидаги норма билан тўлдириш мақсадга мувофиқ бўлар эди, хусусан: “Фуқаролик ёки иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган низо, агар қонун ёки шартномада бошқа шартлар ёки тартиб белгиланмаган бўлса, даъво (даъво) юборилган кундан бошлаб ўттиз календар кундан кейин томонлар судгача ҳал қилиш чораларини кўргандан сўнг ҳакамлик судига ҳал қилиш учун топширилиши мумкин”.

Бизнинг назаримизда, “Ҳакамлик судлари тўғрисида”ги қонуннинг қабул қилиниши ва кучга кириши билан қонун чиқарувчи мамлакатимизда ҳар қандай ҳакамлик муҳокамаси устидан назоратни ўрнатишдир. Бу, бир томондан, ҳакамлик судининг моҳиятини, унинг давлатдан эркинлиги ва мухториятини бузса, иккинчи томондан, ҳакамлик суди механизмларидан ўз мақсадлари учун фойдаланган, қонунни обрўсизлантирадиган ва обрўсизлантирган шахсларнинг имкониятлардан маҳрум қилиш, ўз манфаатларини ҳимоя қилишини бузади.

Хулоса ўрнида, юқоридаги кўрсатиб ўтилган муаммолар фуқароларда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ва судга нисбатан ишонсизликни келтириб чиқариши мумкин, шу боисдан мазкур ҳакамлик судлари фаолиятларини чуқур ўрганиб, таҳлил қилган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик-процессуал кодекси ва Иқтисодий-процессуал кодексининг тегишли моддаларига ҳамда бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатларга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш мақсадга мувофиқдир.

Сноски /Иқтибослар /Референсес

1. ¹ <https://lex.uz/docs/1072079>
2. ² Суханов Е.А. Третейские суды в системе торгово-промышленных палат: состояние дел и перспективы развития // Хозяйство и право. 2003. № 1. С. 73.
3. ³ <https://lex.uz/docs/1072079>
4. ⁴ Кашина М.Е. Конфиденциальность как принцип и специфическая черта третейского разбирательства // Арбитражный и гражданский процесс. 2008. №6. С. 38.
5. ⁵ Рожкова М.А. К вопросу о содержании понятий «компетентный суд» и «подведомственность дел» // Журнал российского права. 2006. № 1. С. 25.
6. ⁶ Савченко М.С., Грибанова А.С. Проблемы института третейского разбирательства в условиях реформирования законодательства о третейских судах // Науч. журн. КубГАУ. 2015. № 107(03). С. 50–59.